

можда један од најбољих начина да овај крупан недостатак, полако, почне да се надокнађује.

Друго, мислим да за домаћу рецепцију овако волуминозног дела, дела исписаног у ново-ерудитском моделу савремене филозофије историје и историје идеја, несамерљиве заслуге има ванредан превод Бранка Вучићевића који нам је помогао да се, између осталог, присетимо и неких наших, давно позаборављених речи.

Ето, толико од мене и на почетку.

Никола МИЛОШЕВИЋ

УНИФОРМНИ ПОГЛЕД НА СВЕТ

Издавачкој кући „Рад“ и њеном уреднику чије смо излагање управо били у прилици да чујемо припада несумњива заслуга што се ова књига ево сад и на нашем језику појавила. Да је реч о значајној књизи ту, чини ми се, никаквог спора не би требало да буде. Али и књиге које су изузетно значајне бивају подложне критички и нису лишене неких покашто и озбиљних недостатака.

Бићу слободан да укажем — то ми се за ову прилику чини најзанимљивије — на неке недостатке ове књиге на основу којих и поводом којих се може плодотворно разговарати. Када је о руској историји реч, историографи, социолози и они који се баве политичком филозофијом можда најподложнији су заблудама најгоре врсте. Једна од таквих заблуда, којој ни писац ове књиге није избегао, јесте нека врста униформног погледа на руску историју. Рекао сам униформног. Држим да се и иначе у друштвеним наукама могу разлучити два приступа — униформни и диференцирани. Они који униформно виде историјску реалност склони су да је представе као неку врсту организма, или у сваком случају неку врсту целине која додуше има делове али делове стриктно подређене духу саме те целине. Они који пак диференцирано виде историјски предмет, умеју да разлуче оно што је специфично, посебно и што се на саму целину, како год је схватили, не може разложити и свести. Да не бих залутао у тзв. магле апстракције послужићу се неким примерима из ове књиге да бих илустровао оно што је управо речено.

Ево, најпре, два примера Билингтонових микро анализа. Један се тиче изузетно значајне фигуре у историји руске новије политичке мисли — Петра Ткачева, за кога Билингтон на једном месту каже да је био егалитарист.

Нема сумње, Ткачев је имао у својим размишљањима и једну егалитаристичку преокупацију, али није то оно што је за његову политичку филозофију пресудно нити је то оно чиме је он битно и пресудно деловао на једног Лењина. Сам Билингтон ће касније, уосталом, рећи да је управо Ткачеву дуговао Лењин неке своје

елитистичке идеје. И доиста, Ткачев је превасходно био елитист а не егалитарист. Јер онај ко мисли да се помоћу једне завереничке, малобројне, стриктно хијерархизоване групе професионалних револуционара може преокренути руски свет, као што ће касније мислити и Лењин, тај неко може бити само елитист — егалитарист ни у ком случају. Према томе, Ткачевљев егалитаризам био је, колико ја могу да видим, само нека врста алибија или покрића за нешто што је дубоко супротно сваком егалитаризму.

Други пример униформног разматрања у микро анализама узеху из оног дела књиге на коме се тумачи поента познатог романа Достојевског *Браћа Карамазови*. Билингтон сматра да Аљоша Карамазов кад на крају окупљеним дечацама каже да ће сви васкрснути, па и дечак Иљуша, не чини ништа друго него варира ону тему која је и у моту назначена — ако пшенично зрно умре даће плода. Умирање повлачи за собом васкрсење.

Билингтон, међутим, греши. Мото заправо смера на једну моралистичку интерпретацију овог проблема. Ако, дакле, човек грешник спозна свој грех и прође кроз патњу — ако тако значи умре, он ће дати плода, односно препородиће се. А кад Аљоша Карамазов тврди да ћемо сви васкрснути, па и дечак Иљуша, он заправо варира једну тему која се везује за библиотекара библиотеке Румјанцева у Москви, Николаја Фјодорова, који је сматрао да се на научним темељима може подузети васкрсавање мртвих. На научним темељима утолико што не би васкрсавала само душа него и тело човеково. И кад Аљоша Карамазов тврди да ће и Иљуша васкрснути он не мисли само на Иљушину душу него мисли и на његово тело. То је нека врста закаснелог враћања дуга Фјодорову од стране Достојевског, који је чак био једно време у преписци са овим мислиоцем.

Реч је, дакле, о две битно друкчије концепције које се никако не могу подвести под заједнички именитељ. Невоља је, међутим, у томе што Билингтон оваква униформна синтетизована виђења предлаже и у макро равни своје књиге. Ово што тврдим илустроваћу опет помоћу два карактеристична примера. Пример први: кад Билингтон тврди да је православна религија извориште месијанске идеје и да православна религија заправо чини неку врсту окоснице руске историје и руског друштва онда он опет подлеже једном униформном начину интерпретирања историјске стварности. Најпре ваља установити оно што је још у своје време утсановио Владимир Соловјов у својој полемици са Страховом и Данилевским. Месијанска идеја, утолико у колико се везује за један одређени народ-месију, није уопште хришћанска идеја. Није ни православна. Она је паганска, или, сасвим прецизно, јудејска идеја. И потпуно је споредно да ли ће се у улози изабраног народа појавити, рецимо, јеврејски или немачки народ, као што то код Хегела бива, или ће се у тој истој улози појавити руски народ као што је то случај код руских месијаниста. Без обзира на све конкретне облике што их има месијанска идеја они нису у духу универзалистичке, изворне, хришћанске доктрине, за коју Христос није дошао ни за Јевреје ни за Немце ни за Русе, него за све народе света. И кад је Владимир Соловјов у своје време ову идеју у њеним најрадикалнијим

облицима прогласио „зоолошким национализмом“, био је то израз који сигурно није превише далеко од истине.

Сама пак ова идеја имала је другу своју окосницу, превасходно у политичкој равни, односно у специфичности политичког уређења старе Русије, које је било теократског типа, и то оног који се зове цезаропапистички за разлику од папоцезаризма у коме црквена власт има примат над световном влашћу, као што је рецимо случај у данашњем Ирану у лику Хомеинијевом. Цезаропапистичка идеја, специфична политичка идеја старе Русије, која је имала своје корене у самодржављу, право је извориште месијанизма руског типа а не православље које је у свом црквеном издању морало стриктно да служи владајућој доктрини. Подсетићу на чињеницу да је Константин Побједоносцев, који се са разлогом и у овој књизи помиње, тај оберпрокурор Светог Синода, био оно световно лице које је заправо одређивало и управљало пословима православне цркве и без чијег санкционисања се није могло обавити не једно напредовање у црквеној хијерархији. Побједоносцев је био одговоран не руском патријарху, кога уосталом једно време није ни било, него саме цару.

Други пример униформног гледања у макро равни тиче се начина на који Билингтон оперише, у чему уопште није усамљен, противставом између Санкт Петербурга и Москве. Да је ово противстављање имало неку функционалност царском периоду нема никакве сумње, иако држим да је и у том периоду оно било претерано јер не треба заборавити да Петар Велики, према коме је град и добио своје име, користи у свом поступку модернизације Русије исте оне аутократске методе које је користио Иван Грозни. У том погледу он се много од Ивана Грозног и других руских царева не разликује и сигурно неће бити случајно што су се бољшевици у свом покушају модернизације позивали и на Петра Великог, па ће Лав Троцки, експлиците, у једном тексту величати овог руског цара као неку врсту свог духовног претка и неће у томе много погрешити.

Међутим, ако се ово противстављање Санкт Петербурга и Москве прошири — као што Билингтон чини — на бољшевички период оно престаје да функционише како треба. Зашто? Зато што у бољшевичкој Русији не постоји више она политичка и духовна основица на којој се могао градити овај противстав.

Дозволите ми да то поткрепим неким примерима. У рату који је Стаљин са Бахарином на једној страни водио против Троцког и Зиновјева на другој страни, Троцки и Зиновјев, иначе радикални левичари и заточеници крајњих репресивних мера, имали су своје упориште не у Москви него у том истом Санкт Петербургу.

Друго, када је Стаљин тријумфовао, а не треба заборавити да Стаљин једно време иде заједно са Бухарином, онда то по мом најдубљем уверењу није била нека освета — како тврди Билингтон — Москве, односно московије, сантпетербуршкој традицији него је то био логичан завршетак аутократских тенденција које су биле, као што сам Билингтон уосталом признаје, органски засноване већ у Лењиновој бољшевичкој политичкој филозофији са претечом у

лику Петра Ткачева. Ја, разуме се, нећу да говорим, премда би можда и то требало поменути, о специфичностима саме Стаљинове личности, о томе да је она патолошка црта у њему, која је дотле била само у зачетку, са преузимањем власти дошла до свог пуног израза. Нећу, дакле, говорити о чињеници коју такође Билингтон у свом униформном погледу на руску историју губи из вида, чињеници да и тзв. индивидуални фактор може да да свој снажан печат историји и да тако, на неки начин, и он измакне тој фамозној подели на сантпетербуршку и московску традицију. Оно, међутим, што је мене лично, морам признати, највише занимало када је о овој књизи реч, то је Билингтонов „иронични“ поглед на руску историју односно иронија руске историје.

На једном месту Билингтон поткрепљује своју тезу оном познатом метафором Хегеловом о Минервиној сови која излеће у предвечерје, па држи да је иронија историје, дакле и руске историје, у томе што њени актери не успевају да прозру њен крајњи смисао по оној логици која је логика лукавства ума код једног Хегела. Ја, међутим, мислим, ако није нескромно да тако кажем, да је за руску историју карактеристично то што у њој Минервина сова излази у праскозорје. А Минервина сова која излази у праскозорје није птица мудрости.

Допустите ми сад да ово што сам рекао поткрепим једном анегдотом која ће вас, на неки начин, разгалити. 1862. године у Лондон је допутовао епископ староверске руске цркве, по имену Пафнутије. Тај исти Пафнутије једнога дана, седећи у својој хотелској соби, одједном на своје големо изненађење чује како неко у предворју хотела у басу пева тропар на руском језику. То изненађење није било ништа према ономе што је епископа тек чекало када је у његову хотелску собу бануо појац о коме је реч, који није био нико други — вероватно ћете се и ви изненадити — до Михаил Александрович Бакуњин лично. Бакуњин је, такође с прага, изјавио Пафнутију да је староверство једна изванредна ствар и да ће он колико сутра прећи у староверце. И не само то, Бакуњин је, заједно са Херценом, разматрао могућност да њих двојица, иначе световни људи, произведу тог истог Пафнутија у чин владике. Да су се ова двојица озбиљно носили овом мишљу види се по томе што су изабрали цркву за ово устоличење и што су чак расправљали о томе коју би одежду за себе за ту прилику скројили јер, без сумње, нису могли у цивилној одећи да промовишу једног епископа у чин владике. Што се ово необично, можда најнеобичније у историји оваквих прилика, устоличење није одиграло треба захвалити само Пафнутију, који, премда необразован човек, ипак није био глуп, па је разабрао да ова двојица не смерају озбиљно да се посвете староверској религији него мисле да њега и староверску веру искористе за неке своје политичке циљеве. Указаћу сад на једну много дубљу, озбиљнију и далекосежнију димензију ове приче. Разуме се да Бакуњин није певао тропаре нити је изјављивао како ће прећи у староверску религију зато што је заиста тако мислио. У суштини, брига је њега била и за староверце и за Пафнутија и за све верске и црквене проблеме заједно. Оно за чиме је Бакуњин трагао била је војска која ће реа-

лизовати његове политичке намере, односно његову политичку филозофију.

Политичка филозофија Бакуњина била је врло једноставна и он ју је још у младости дефинисао оном познатом крилатицом да је страст разарања и стваралачка страст. Морам признати да поред све еквилибристике хегеловске дијалектике нисам никако могао да схватим како то страст разарања може бити и стваралачка страст, али одбијам то на неки мој метафизички примитивизам. Како год било, тек ова једноставна политичка филозофија сводила се на то да је за Бакуњина најважније свргнути омрзнати царски режим а да би се тако нешто постигло био је неопходан некакав револуционарни штаб, организован по истим оним принципима по којима ће и Лењин организовати касније своју партију професионалних револуционара.

Али штаб без војске није ништа. Требало је, дакле, тражити војску и Бакуњину се учинило да би староверци могли бити нека таква војска. Старовераца је, по неким грубим проценама већ у то време било око четири милиона, па је Бакуњин држао, а једно време га је и Херцен у томе подржавао, да ако се тих четири милиона људи придобије за ствар револуције, њиховом помоћу омражена аутократија лако ће се и брзо збацити и успоставити нови режим у коме ће, наравно, одмах потећи мед и млеко, апсолутне слободе.

Међутим, да би се до те слободе доспело неопходно је било претходно проћи кроз максимално ропство и потчињеност. У сваком случају, она фамозна Минервина сова изашла је пре времена што јој је наменио Хегел а потом и Маркс. Неће проћи дуго, а Ткачев и Лењин развиће даље ову политичку филозофију. Пре свега Лењин, који ће, такође полазећи од Бакуњинових принципа, тврдити да је битно освајање власти и претходно рушење царског аутократизма а после ће се „већ видети“, како Достојевски у једној прилици описује социјалисте које је он звао политичким социјалистима. Међутим, и за Лењина као и за Бакуњина пресудно је било питање где наћи војску коју би његов револуционарни штаб повео. Да притом Лењин није робовао тзв. марксистичкој ортодоксији мислим да је данас сасвим јасно. Лењину је, као уосталом и Бакуњину пре тога, било сасвим свеједно где ће се наћи она војска која ће рушити царску власт. Ако то може радничка класа, добро јесте. Ако радничка класа може да се вине само до требунционистичке свести, као што је он тврдио у својој брошури *Шта да се ради* и ако јој треба улити са стране револуционарну свест и на тај начин је повести и привести у своје редове добро јесте. Ако сељаштво, са којим Маркс никада није озбиљно рачунао, може да помогне ствар револуције добро је дошло и оно, као што су староверци били добро дошли самом Бакуњину. Уколико сељацима за гу прилику треба обећати земљу и ако им чак земљу треба и дати да би им се та иста земља после опет одузела — зашто да не.

Како се цела ова прича завршила, сви ми данас добро знамо. Неко би, додуше, можда помислио да и ту има неке специфичне ироније руске историје на коју такође циља Билингтон. Иронија историје у овом случају била би, наравно, да су Ткачев, Бакуњин

и Леџин евентуално озбиљно мислили да успоставе неко друштво слободних и равноправних људи. Тад заиста оно што се догодило са стаљинизмом може бити иронија историје у претходно назначеном смислу те речи. Међутим, ако је њихов циљ био, као што се ја бојим да јесте, само да сруше царску власт и да успоставе једну нову аутократску власт, онда у овом случају нема никакве ироније историје, него је ту на делу она Минервина сова која је изашла у праскозорје.

Отуда проистиче једна „поука историје“, горка, и наравно непоправљива, да се историја може и „правити“. У своје време Енгелс је иронично одбацио Ткачовљеву политичку филозофију рекавши да се историја не може кројити онако као што се кафтан од неког цица кроји. То, додуше, може бити тачно али то и не мора. И историје се и револуције могу кројити, само што кафтан тако скројен не изгледа баш најбоље, а сасвим сигурно не одговара декларативним циљевима револуционара. Поменути кафтан, додуше, на шавовима почиње да се пара, али, такав какав јесте, он углавном одговара концепцијама револуционара који су га у своје време замислили. Неке од њих однела је, разуме се, матица те исте аутократије која је револуцијом успостављена, али то је већ једна друга прича. Према томе, што се мене лично тиче, ако би се о некој иронији историје и могло говорити, онда само као о оном старом добром ироничном нескладу између прокламованих циљева и њихових остварења. Али то је иронија друге врсте и ту иронију Билингтон није имао у виду.

Атанасије ЈЕВТИЋ

БИЛИНГТОНОВА ИСТОРИЈА И ИСТОРИЈСКА ТЕОЛОГИЈА

Захваљујем се на овом љубазном позиву а још више „Раду“ на издању овакве књиге и преводиоцу (Бранку Вучићевићу) на огромном уложеном труду који је, несумњиво, добро обавио свој посао. Извесне примедбе које ћу ја имати не тичу се толико његовога превода, него начина превођења код нас.

Билингтонова књига, *Икона и секира*, названа тако интересантно и провокативно и прилично умесно, један је велики подвиг који је аутор успешно остварио и на преко 700 страница описао историју руске културе; подвиг је и прочитати толико колико је он прочитао, а ко је пажљиво консултовао нарочито његове фусноте могао је видети да је тај човек заиста читао, да је све проверавао и да је све упоређивао. Већину тога што је заступао проишло је из његовог читања примарне литературе и извора, и заиста огромне секундарне грађе. Сами Руси, пре свега, написали су бројне књиге из области своје културе још у прошлом веку, а онда